

DOKTORI (PHD) ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Mudriczki Judit

A Lear király 1608-as kvartó változatának történeti
kontextusa: drámai hagyomány, Jakab-kori retorika, és a
korai modern államtest megjelenítése

Témavezető: dr. Fabiny Tibor

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar

Irodalomtudományi Doktori Iskola

Reneszánsz angol irodalom műhely

Piliscsaba

2010

I. A kutatás tárgya és kitűzött feladatai

A disszertáció azt a történeti kontextus igyekszik bemutatni, amelyben William Shakespeare *Lear király* című művének 1608-as kvartó változata készült, és arra a kérdésre keresi a választ, miért tekinthető ez a dráma a történet más korabeli feldolgozásaihoz képest kiemelkedő és rendkívüli irodalmi alkotásnak. Amint azt az úgynevezett Pied Bull kvartó kiadás címlapja és a Stationers' Register, a Kiadók és Nyomdászok Listájának bejegyzése is megerősíti, ez a dráma valószínűleg 1606 karácsonyán a Whitehallban, I. Jakab udvarában került színpadra. Az udvari közönség szórakoztatása végett, a szerző Lear király és három lányának jól ismert történetét dolgozta fel, amely akkoriban több változatban is elérhető lehetett számára. Azonban a feltehetően legközvetlenebb forrásához, az I. Erzsébet uralkodása alatt rendkívül népszerű, ismeretlen szerző által írt *Leir király krónikás históriájához* képest, William Shakespeare teljesen megváltoztatta a történet dramaturgiai kontextusát, a szereplők jellemét illetve beszédmódját. A disszertáció e változásnak három különböző aspektusát mutatja be.

Az első fejezet a drámai szöveg makrostruktúráját vizsgálja, és amellet érvel, hogy az 1608-as *Lear király* kvartó a John Skelton *Fenség* című darabjával szemléltetett Tudor interludium műfaját idézi fel, és ezért számtalan olyan elemet tartalmaz, mint például a Fortuna kerekére történő utalások, a koldus vagy az orvos dramaturgiai szerepe, illetve a lelki megújulást jelképező új ruha motívuma, amelyek végső soron a fejedelemtükör műfajának

irodalmi hagyományából eredeztethetők. A második fejezet a szöveg mikrostrukturájának sajátosságaira koncentrálna, és elsősorban annak retorikai sajátosságaira irányítja a figyelmet két jelenet, a szeretetverseny és az áltörvényszéki tárgyalás értelmező olvasata során. A behatárolható terminológiai és elméleti keret biztosítása végett a fejezet ezt a két jelenetet a képes beszéd és udvari viselkedésnek a George Puttenham *Az angol költészet művészete* című művében olvasható leírásával veti össze, és azt a következtetést vonja le, hogy az említett két jelenet az „illem” fogalmának korai modern értelmezését teszi próbára. Ez a fejezet azt is megmutatja, hogy Shakespeare *Lear királyában* a szereplők beszédmódja miként telítődik a korabeli közélet diskurzusának trópusaival. A számtalan korabeli utalás körül, a harmadik fejezet a testre vonatkozó szóképek sorát emeli ki, amely összhangban áll I. Jakab uralkodói diskurzusának az államtest-metaforájára épülő retorikájával. Továbbá ez a fejezet emellett is érvel, hogy a korporális utalásoknak egy jelentős része felidéz az állam felépítésének John of Salisbury *Policraticus*ából ismert, organikus felfogását, amely egyúttal lehetővé teszi a szereplők és az uralkodó közötti kapcsolatrendszer úgynevezett „antropomorf feltérképezését.”

A három fejezet által bemutatott aspektusok összességében azt az elképzelést támasztják alá, hogy az 1608-as *Lear király* kvartó a hivatalos királyi propagandára adott drámai válaszként is olvasható, s így mintegy „fejedelemtükröt tart” I. Jakab udvarának, illetve magának az uralkodónak, aki feltételezhetően jelen volt a darab 1606. december 26-i előadásán a Whitehallban.

II. Szemlélet és módszer

A nézőpontok eltérő jellegéből kifolyólag mindhárom fejezet más módszert alkalmaz a kitűzött vizsgálati célok elérésének érdekében. Az első fejezet William Shakespeare *Lear királyát* egy drámatörténeti kontextusba helyezi, és kettős kontrasztba állítja az 1608-as kvartó szövegét egyrészt a legközvetlenebb forrásnak tekinthető *Leir király krónikás históriájával*, másrészt John Skelton *Fenség* című darabjával, amely ugyan feltehetően közel száz évvel korábban keletkezett, ám drámai szerkezetét tekintve mégis nagymértékben hasonlít a *Lear királyhoz*. A kontrasztív elemzés azt a célt szolgálja, hogy a két másik drámai művel való összevetés során könnyebben leírhatóvá váljanak a shakespeare-i szövegalkotás egyedi vonásai.

A második fejezet egy szorosabb értelemben vett szövegelemzést kíván megvalósítani, és kitüntetett figyelmet szentel két olyan jelenetnek, amelyek dramaturgiája a nyilvános beszéd és illő viselkedés korai modern normáinak áthágására épül, amint az George Puttenham leírása alapján rekonstruálható. A *Lear* három lányának szeretet-vallomásait felsorakozató jelenetben a retorikai alakzatok meghatározása és a puttenhami kézikönyv segítségével történő értelmezése alapján a drámai karakterek dikciójának elemzése történik. A dikció itt azt az egyéni beszédmódot jelöli, amely alapvetően meghatározza egy drámai karakter jellemét. Az udvari etikett által elvárt figuratív nyelvhasználat megértéséhez a szövegelemzés egyrészt a korabeli emblémás könyvek segítségével

közvetített, a köztudatba minden bizonnyal mélyen beívódott „közhelyeket,” másrészt I. Erzsébet illetve I. Jakab nyilvános beszédei során felállított közéleti diskurzus releváns szakaszait is bevonja. A diskurzus, szemben a dikcióval, a nyelvhasználatnak azon társadalmi vetületére utal, amely egy adott történelmi korszakra jellemző, és amelyet alapvetően a mindenkori hatalom letéteményesei határoznak meg a színház világától függetlenül. A disszertáció második fejezete éppen amellel érvel, hogy az 1608-as Lear király kvartó esetében az adja a szöveg egyik sajátos vonását, hogy a dráma szereplőinek beszédmódját a korabeli közéleti diskurzusok trópusai telítik. Ebből a dráma szövegén túlmutató nézőpontból válik egyértelművé például a szív és a száj trópusának szemantikai telítettsége, és ennek következtében Cordelia „I cannot heave my heart into my mouth” mondatának értelmezési nehézsége. Az áltörvényszéki tárgyalás jelentének értelmezésekor *Az angol költészet művészetének* egy olyan fejezete válik relevánssá, amelyben az illő viselkedés leírása található. Dramaturgiai szempontból az áltörvényszéki tárgyalás jelenet azt hivatott illusztrálni, hogy Lear király megőrült, vagy Kent szavait idézve „elment az esze,” de itt a viharjelenettel ellentétben, Lear örülete nem egy szenvedélyes kitörés formájában mutatkozik meg, hanem a lehető legnyilvánosabb esemény során tanúsított viselkedése által, amellyel teljes mértékben áthágja a Puttenham által bemutatott udvari etikett minden pontját. Ezért az áltörvényszéki-tárgyalás egyúttal a cselekmény dramaturgiai csúcspontjává is válik, amennyiben a nyilvános beszéd és viselkedés tökéletes paródiáját jeleníti meg éles ellentétben a dráma elején és

végén található szertartásszerű nyilvános jelenettel. A komikus vonásokat az olyan illetlenségekre utaló jegyek is erősítik, mint például az uralkodónak a koldus és a bolond társaságában való színpadi megjelenítése, a szereplők szokatlan ruházata, vagy non-referenciális megszólalásaik. A modern adaptációk gyakorlatával ellentétben George Puttenham kézikönyve arra irányítja a figyelmet, hogy a reneszánsz közönség számára az illetlenség a nevetés és humor legfőbb forrása volt, és az áltörvényszéki-tárgyalás jelenetében kétségtelenül megvan minden olyan illetlen vonás, amit *Az angol költészet művészetének* leírása alapján az 1606-os udvari közönség minden bizonnyal szórakoztatónak talált.

Az előző fejezetben részletesebben is tárgyalt, a dráma szövegére jellemző képes beszéd és metaforikus nyelvhasználat sajátosságai közül a harmadik fejezet a testre utaló szóképek és a korabeli politikai gondolkodást meghatározó, az államtest felépítésére vonatkozó antropomorf elméletek kapcsolatát vizsgálja. Az egyes szereplőket a szöveg az emberi test különböző tagjaira utaló, visszatérő szóképekkel jellemzi, amely egyúttal kijelöli társadalmi szerepüket is. Kent karakterének jellemzése esetében például a szem trópusa válik domináns jeggyé, amely a társadalmi hierarchián belül a tanácsadó funkciójának feleltethető meg. Ez a megfeleltetés azonban nem a drámaíró egyéni leleményének köszönhető. A szöveg metaforikáját ez esetben az angol közjogi gondolkodásban a John of Salisbury *Policraticus* című művéből még Shakespeare kortársai által is ismert antropomorf társadalom-felfogás határozza meg. Egy elvont, metaforikus szinten Lear király

bukásának oka államtestének szétbomlásában keresendő, amely poétikailag indokolt módon a dráma cselekményének több pontján is megjelenik például a testi fájdalmakra és betegségekre tett utalások formájában. Az 1608-as kvartó estében a testmetaforák és az antropomorf elméletek kapcsolatának vizsgálata azért válik jelentőssé, mert az I. Jakab által meghatározott közéleti diskurzus ugyanezen trópusok segítségével igyekezett igazolni a néhány évvel korábban trónra lépő uralkodó hatalmának legitimitását.

III. Tudományos kontextus és eredmények

A disszertáció mindhárom fejezetét egyaránt jellemzi az a szándék, hogy egyrészt ismertesse a nemzetközi Shakespeare-filológia legfrissebb eredményeit, másrészt újabb észrevételekkel járuljon hozzá a drámaíró művészetének tudományos vizsgálatához. Éppen ezért mindhárom fejezet a felvetett kérdések vizsgálatán kívül tartalmaz egy rövid összefoglalót is a rendelkezésre álló vonatkozó szakirodalomról és így egyúttal ismerteti az adott kérdés tudománytörténeti kontextusát is.

Az első fejezet esetében az 1608-as *Lear király* kvartó és a *Leir király krónikás históriájának* összehasonlító elemzéséről már számtalan tanulmány született, legutóbb például Richard Knowles publikált erről egy cikket, viszont a disszertáció által felvetett harmadik mű, John Skelton *Fenségének* bevonása egy részletes és szisztematikus elemzésbe újdonságnak számít. Ez a dráma egyike azon Tudor interludiumoknak, amely az utóbbi két évtizedben került

a korai modern angol irodalommal foglalkozó kutatók érdeklődésének középpontjába. Elsősorban David Bevington, Howard B. Norland, Greg Walker és Peter Happé által publikált könyvek és tanulmányok szerepét kell kiemelnünk, amely egyúttal lehetővé teszi annak a mélyebb megértését is, hogy shakespeare-i szövegeknek mely elemei származnak a Tudor-kori színházi gyakorlatból. A disszertáció első fejezetében tárgyalt kontrasztív elemzés azt érzékelteti, hogy az 1608-as kvartó egyaránt hasonlít mindkét darabra, ám ugyanakkor különbözik is tőlük. A szóhasználata és költői képvilága több ponton emlékeztet a *Leir király krónikás históriájára*, a drámai szerkezet és a különböző motívumok, például a dráma szereplőinek bipoláris megosztottsága és dramaturgiai funkciója azonban a *Fenség* című interludiummal mutat nagyobb hasonlóságot. Összességében az elemzés eredményei arra engednek következtetni, hogy a shakespeare-i szöveg egyes elemei a Tudor interludiumok által képviselt drámai hagyományból származnak, amelyet a szerző minden bizonnyal ismert. Természetesen a kontrasztív elemzés arra nem ad választ, hogy ez az ismeretség milyen mértékű volt és milyen forrásból származott, a megléte viszont történeti távlatba helyezi Shakespeare dramaturgiai gyakorlatát.

A második fejezet gyakorlati szempontból egyrészt a drámaíró retorikai ismereteit másrészt George Puttenham könyvével való ismeretségét szemlélteti. Mindkét téma egy-egy olyan kérdéskörhöz kapcsolódik, amely a huszadik század során jelent meg önálló kutatási területként a nemzetközi Shakespeare-filológiában. A

reneszánsz formális retorikai és poétikai ismeretek valamint a Shakespeare-dráma kapcsolatának tanulmányozása Brian Vickers, Arthur Kinney és Heinrich Plett nevéhez kötődik. Az említett kutatók azonban több retorikai kézikönyv ismeretanyagát is felhasználják elemzéseik során, így az a módszer, hogy a disszertáció második fejezete csupán egy korabeli mű terminológiáját és fogalomkészletét használja, az újdonság erejével hat. Bár az 1960-as években Kenneth Muir röviden utalt arra, hogy *Az angol költészet művészete* és a *Lear király* Folióban olvasható szövegváltozata között szorosabb textológiai kapcsolat is fennáll, ezt az összefüggést a kvartó esetében még nem vizsgálta egyetlen kutató sem.

A disszertáció harmadik fejezete egy eszmetörténeti kontextus keretén belül jött létre, és a *Lear király* szövegében megjelenő testmetaforák illetve az uralkodó „politikai testéről” azaz az államtestről kialakított korai modern elméletek kapcsolatát vizsgálja. Az utóbbi évtizedekben a fizikai testre vonatkozó ismereteknek és a testiség fogalmának vizsgálata rendkívül nagy népszerűségnek örvend az akadémiai körökben, ezért fontos kiemelni, hogy a disszertáció nem a Gail Kern Paster, Michael Schoenfeldt vagy Jonathan Sawday által képviselt kutatási irány szellemében fogant. Éppen ezért az emberi testnek nem a fiziológiai vagy pszichológiai értelemben vett 17. századi értelmezését és annak irodalmi reprezentációját igyekszik feltárni, hanem egy más értelmezői hagyományra, az emberi test metaforikus olvasatára hagyatkozik, amelyet a keresztény értelmezői közösségek évszázadok óta alkalmaznak, különösen a kormányzati valamint a politikai és isteni

hatalomra vonatkozó kérdések tárgyalása során. Jóllehet ez a megközelítés szokatlanak tűnik a 21. század elején, a nemzetközi Shakespeare-filológiában már van némi előzménye. Az „uralkodó két teste” néven ismert elmélet és a Shakespeare-drámák kapcsolatának részletesebb ismertetésére Ernst Kantorowitz, David George Hale, Mary Axton és legutóbb Albert Rolls vállalkoztak, és közülük ketten az elméleti vizsgálódás mellett közvetlenül a *Lear király* értelmezésére is kitértek. Alapvetően azonban mindannyian Ernst Kantorowitz 1957-ben megjelent, *The King's Two Bodies: A Study of Mediaeval Political Theology* című művének ismeretanyagából indultak ki, amely tudománytörténeti szempontból a mai napig meghatározó jelentőségű szakirodalmi ismereteket közvetít. Elődjének meglátásait Mary Axton a *The Queen's Two Bodies* című monográfiájában alkalmazta I Erzsébet uralkodásának és kora drámairodalmának áttekintéséhez, és Kantorowitzhoz hasonlóan a korabeli források közül Edward Plowden 1588-ban közzétett jogi közleményire szorítkozott. Albert Rolls 2000-ben kiadott *The Theory of the King's Two Bodies in the Age of Shakespeare* azonban kitágítja az elmélet megjelenésének vizsgálatát I Jakab korára is, és Edward Forsetnak, a puskaporos felkelést követően 1606-ban írt értekezését, *A Comparative Discovrse of the Bodies Natvral and Politiqve-t* is bevonja a vizsgált korai modern szövegkorpuszba. Mindazonáltal a vonatkozó szakirodalmi összefoglalón túlmenően, a disszertáció újdonsága leginkább abban áll, hogy az állam organikus felfogásán alapuló elméleteket is bevonja a *Lear király* értelmezésébe, amire korábban még nem volt példa. Az eszmetörténeti áttekintés és

elméleti bevezető elkészítéshez David George Hale *The Body Politic – a Political Metaphor in Renaissance English Literature* című könyve szolgál alapul, azonban az állam berendezkedését az emberi test analógiájára leíró elméleti modell és a *Lear király* testre vonatkozó szóképei között feltételezett kapcsolat feltárását megcélzó elemzésnek egyáltalán nincs előzménye sem a nemzetközi sem a hazai Shakespeare-filológiában.

IV. A disszertáció tárgyköréből készült publikációk

Az államtest retorikája a Lear királyban. Filológiai Közlöny 2007/3-4. 217-226.

„Úgy csókolsz, mint a könyvben!” *A könyv, a szonett s Rómeó és Júlia.* Mester és Tanítvány, 18. szám, 2008. 159-170.

A kormányzás reprezentációja (reneszánsz hatalomelméleti diskurzusok vizuális, nyelvi és térbeli megjelenítése Ambrogio Lorenzetti freskóciklusán a sienai városháza Sala dei Nove termében, Studia Litteraria, XLVI., Debrecen, 2009. 23–37.

The Interlude Tradition and Shakespeare’s King Lear: A Contrastive Reading of Magnyfycence, King Leir and King Lear. In: HUSSE *Papers: Literature and Culture*, University of Pécs, Pécs. (megjelenés előtt)

A beszédes és sima nyelv poétikája – avagy Shakespeare retorikai műveltsége a Lear király első felvonásának tükrében. In: Radvánszky Anikó (szerk.) *Retorika, Literatúra, Poétika, Pázmány Irodalmi Műhely – Tanulmányok*, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba. (megjelenés előtt)

Facing Indecent Textual Discourses: The Mock Trial Scene of Shakespeare’s King Lear in the light of George Puttenham’s The Arte of English Poesie. In: Balogné Bérces Katalin, Földváry Kinga, Schandl Veronika (szerk.) *Faces of English. Pázmány Papers in English and American Studies. Volume 5.*, Pázmány Péter Catholic University, Piliscsaba. (megjelenés előtt)